

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.4.15>

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ НЕТЕРПИМОСТІ ДО ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ДОСВІДУ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Панталієнко Т.П.,
*кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри теорії та історії держави і права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID: 0009-0008-2938-0752*

Панталієнко Т.П. Формування правової культури нетерпимості до домашнього насильства: історико-правовий аналіз досвіду України та зарубіжних країн.

У статті досліджено етапи формування правової культури нетерпимості до домашнього насильства в Україні в історичному та сучасному вимірах. Показано, що тривалий час проблема насильства в родині залишалася поза увагою державної політики, оскільки патріархальні традиції домінували в суспільстві й виправдовували жорстоке поводження в межах сім'ї. Висвітлено, що лише з другої половини ХХ століття, під впливом міжнародних правових актів, таких як Статут Організації Об'єднаних Націй, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, а згодом і Стамбульська конвенція, розпочалося формування інституційних засад протидії домашньому насильству. Зазначено, що активна участь громадянського суспільства, правозахисних організацій і міжнародних інституцій сприяла поступовому реформуванню українського законодавства у напрямі захисту постраждалих, криміналізації насильства та підвищення відповідальності кривдників. У статті проаналізовано ключові нормативно-правові акти України, зокрема закони 2001 та 2017 років, а також наслідки ратифікації Стамбульської конвенції у 2022 році. Крім того, здійснено порівняльно-правовий аналіз підходів до протидії домашньому насильству у Франції, Великій Британії, Австрії, Норвегії, Греції, Болгарії та Аргентині. Окреслено специфіку правових механізмів, профілактичних заходів, практик захисту постраждалих, криміналізації примусового контролю та насильницьких дій. Зроблено висновок про необхідність подальшого запозичення позитивного досвіду зарубіжних країн і удосконалення національної системи запобігання домашньому насильству через розвиток міжвідомчої взаємодії, підвищення правової культури особистості та населення і впровадження нульової толерантності до насильства як суспільної норми. Також підкреслено роль освіти, медіа та правозастосовної практики у формуванні нової суспільної свідомості, орієнтованої на захист людської гідності, безпеку й рівність у родинних стосунках. Особливу увагу приділено системній превенції, важливості раннього виявлення випадків насильства та розвитку інфраструктури допомоги, включно з кризовими центрами, гарячими лініями та програмами реабілітації постраждалих.

Ключові слова: домашнє насильство, сімейне насильство, правова культура особи, історія права України, історія права зарубіжних країн, кримінальне правопорушення, міжнародні стандарти.

Pantalienko T.P. Formation of a legal culture of intolerance to domestic violence: a historical and legal analysis of the experience of Ukraine and foreign countries.

The article examines the stages of the formation of a legal culture of intolerance to domestic violence in Ukraine in historical and modern dimensions. It is shown that for a long time the problem of domestic violence remained outside the attention of state policy, since patriarchal traditions dominated society and justified cruel treatment within the family. It is highlighted that only in the second half of the twentieth century, under the influence of international legal acts, such as the UN Charter, the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, and later the Istanbul Convention, did the formation of institutional principles for combating domestic violence begin. It is noted that the active

participation of civil society, human rights organizations and international institutions contributed to the gradual reform of Ukrainian legislation in the direction of protecting victims, criminalizing violence and increasing the responsibility of perpetrators. The article analyzes key regulatory legal acts of Ukraine, in particular the laws of 2001 and 2017, as well as the consequences of the ratification of the Istanbul Convention in 2022. In addition, a comparative legal analysis of approaches to combating domestic violence in France, Great Britain, Austria, Norway, Greece, Bulgaria and Argentina is carried out. The specifics of legal mechanisms, preventive measures, practices of protecting victims, criminalizing coercive control and violent actions are outlined. The conclusion is made about the need to further borrow the positive experience of foreign countries and improve the national system of preventing domestic violence through the development of interagency cooperation, increasing the legal culture of the population and introducing zero tolerance to violence as a social norm. The role of education, media and law enforcement practice in the formation of a new public consciousness focused on the protection of human dignity, security and equality in family relations is also emphasized.

Key words: domestic violence, family violence, legal culture of the individual, history of law of Ukraine, history of law of foreign countries, criminal offense, international standards.

Постановка проблеми. Домашнє насильство є однією з найбільш поширених форм порушення прав людини, яка водночас довгий час залишалася маргіналізованою в національних правових системах. В Україні, як і в багатьох інших державах, історично склалася ситуація, коли насильство в родині розглядалося як приватна справа, а патріархальні традиції сприяли толерантному ставленню до жорстокого поводження у сім'ї. Лише в останні десятиліття, під тиском міжнародних правозахисних ініціатив і через активізацію громадянського суспільства, проблема домашнього насильства почала визнаватися на рівні державної політики. Проте, незважаючи на значні нормативно-правові зрушення, в Україні все ще відчувається потреба у формуванні глибоко вкоріненої правової культури нетерпимості до будь-яких проявів насильства, яка б базувалася не лише на законах, а й на суспільному неприйнятті таких дій. У цьому контексті актуальним є дослідження еволюції підходів до протидії домашньому насильству, аналіз сучасної законодавчої бази, а також вивчення зарубіжного досвіду, що дозволяє переосмислити національні підходи й запровадити ефективніші механізми захисту постраждалих.

Стан опрацювання проблематики. Ряд вчених України вивчали питання домашнього насильства в Україні та зарубіжних країнах, зокрема: Авраменко С.М., Висоцька Н.В., Галай А.О., Дмитрашук О.С., Ломакіна О.В., Мельник А.Р., Митник У.М., Продан Т.В., Старчук О. Однак, на даний час недостатньо досліджено історико-правові чинники досвіду України та зарубіжних країн.

Метою дослідження є всебічний історико-правовий аналіз досвіду України та зарубіжних країн щодо формування правової культури нетерпимості до домашнього насильства.

Виклад основного матеріалу. Формування правової культури нетерпимості до домашнього насильства в Україні зайняло тривалий час і залежало від культурних та політичних тенденцій відповідного періоду.

Так, період козацької державності та Гетьманщини (XVII-XVIII століття) характеризувався патріархальними традиціями, де чоловік вважався головою сім'ї. Традиційно вважалося, що чоловік має право керувати родиною, включаючи фізичне «виховання» дружини та дітей. Жінки перебували під владою чоловіків та батьків, а фізичне насильство у сім'ї могло розглядатися як частина побутових стосунків. Такі дії вважалися частиною сімейного життя і рідко викликали втручання з боку влади чи громади [1, с. 216].

Як зазначає Н.В. Висоцька, «за часів Київської Русі та в добу Великого князівства Литовського з'явилися перші закріплені положення, спрямовані на застосування покарання за вчинення окремих дій, що містять ознаки домашнього насильства» [2, с. 25].

Зі зростанням урбанізації та індустріалізації в Україні на межі XIX-XX століть змінилася і структура сімейних відносин. Проте, незважаючи на зміни в економічному укладі, патріархальні традиції залишалися сильними. Домашнє насильство продовжувало існувати, хоча вже починали з'являтися перші спроби законодавчого регулювання та захисту прав жінок [1, с. 217].

Перші реальні кроки щодо протидії насильству було зроблено після завершення Другої світової війни. Прийняті у цей період нормативно-правові документи мали позитивний ефект щодо забезпечення паритету прав жінок і чоловіків. Положення Статуту ООН 1945 року та Конвенція

про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 1979 року, ознаменували початок правового забезпечення рівності, недопущення дискримінації та насильницьких дій у системі шлюбно-сімейних відносин. У контексті подолання проблеми домашнього насилля, згідно зі ст. 16 Конвенції держави-учасниці зобов'язані вживати відповідні заходи з ліквідації дискримінації жінок в усіх питаннях, що стосуються шлюбу та сімейних відносин на підставі рівності чоловіків і жінок [2, 25].

Після здобуття незалежності у 1991 році Україна зіткнулася з новими викликами, пов'язаними з соціальною та економічною трансформацією. Розпад радянських структур, економічні кризи та зниження рівня життя багатьох сімей призвели до загострення проблеми домашнього насильства [3]. Довгий час проблема ігнорувалася на рівні державної політики, однак завдяки активності громадянського суспільства та міжнародних організацій питання протидії домашньому насильству стало обговорюватися все більше. Саме в той час дій кривдника перестали виправдовувати [4, с. 245].

В 2001 році було прийнято Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» [5], який визначав правові і організаційні основи попередження насильства в сім'ї, органи та установи, на які покладається здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї.

В грудні 2017 року Верховною Радою України було прийнято два важливі закони в сфері протидії домашньому насильству: Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [6] та Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [7].

Окрім того, у 2022 році Україною було ратифіковано Стамбульську конвенцію (КОНВЕНЦІЯ Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами) [8], яка посилила боротьбу з домашнім насильством, зобов'язавши державу впроваджувати ефективні механізми захисту жертв, криміналізувати всі форми насильства та усунути будь-які виправдання для нього. Це сприяло гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами, розширенню мережі кризових центрів, запровадженню комплексної державної політики та посиленню відповідальності за насильницькі дії [9, с. 119].

Щороку в Україні зростає кількість обвинувальних вироків суду у справах про домашнє насильство [10], а засоби масової інформації активно висвітлюють випадки домашнього насильства, розповідають історії постраждалих, які знайшли силу звернутися за допомогою, та демонструють роботу правозахисних організацій [11, с. 46], що відображає позитивну тенденцію до підвищення рівня правової культури громадян та формування в суспільстві стійкої нетерпимості до будь-яких проявів домашнього насильства.

Широкий вплив на формування законодавства України в сфері протидії домашньому насильству мали міжнародні стандарти захисту прав людини, зокрема положення Стамбульської конвенції, практика Європейського суду з прав людини та рекомендації ООН, що стимулювали адаптацію національного законодавства до європейських принципів недискримінації, превенції, покарання кривдника та захисту жертв. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне детальніше дослідити досвід зарубіжних країн в питаннях врегулювання протидії та відповідальності за вчинення домашнього насильства.

У Франції протидія домашньому насильству розпочалася у рамках Національної державної програми щодо боротьби з насильством жінок і з подружнім насильством у зв'язку з прийняттям Закону Франції «Про посилення попередження і покарання за насильство в сім'ї або у відношенні неповнолітніх». Законодавством Франції передбачається можливість суддів у справах сім'ї видавати спеціальні постанови, які забезпечують безпеку жертв сімейного насильства, які дають змогу жінці, яка стала жертвою насильства у сім'ї, змінити місце проживання або вилучити чоловіка із місця проживання [12].

У системі кримінально-правової протидії домашньому насильству у Франції позитивним є визнання вчинення злочину щодо подружжя чи партнера обтяжуючою обставиною щодо всіх злочинів, можливість виселення кривдника з дому як до, так і після ув'язнення, криміналізація інцесту та погроз вчинення злочину щодо подружжя, співмешканця, партнера, який живе з кривдником згідно з угодою громадянської солідарності [13, с. 84]

У Великій Британії кримінально-правова протидія домашньому насильству здійснюється таким чином: відповідно до Закону «Про домашнє насильство» від 2004 р. домашнім насильством

є будь-який випадок загрози, насильства та жорстокого поводження (психологічного, фізичного, сексуального, фінансового чи емоційного) між дорослими, які є або були співмешканцями, або щодо членів сім'ї, незалежно від статі, сексуальної орієнтації. У березні 2013 р. внесено зміни в цей закон, якими було розширено коло суб'єктів, які підлягають захисту за законом, та включено до складу зазначеного злочину примус – совий контроль у сім'ї [14, с. 33]. Кодекс королівських прокурорів у Великій Британії визначає домашнє насильство як будь-який випадок чи низку випадків контролю, примусу, загрозливої поведінки, насильства чи знущань між особами віком від 16 років, які є або були інтимними партнерами або членами сім'ї незалежно від статі чи орієнтації [13, с. 83].

Актуальною є практика взаємодії поліції з громадою у подоланні проблеми домашнього насильства, яка унормована так званім британський законом «Клер». Так, людина може звернутися в поліцію щоб перевірити чи має новий або існуючий партнер «наси́льницьке минуле». Поліція зобов'язана провести за такими запитами спеціальну перевірку та поінформувати заявника [14, с. 39].

Напрямки запобігання домашньому насильству в Угорщині були вперше визначені в Національній стратегії запобігання злочинності в громаді (2003), яка відповідала на сучасні виклики злочинності. Стратегія мала окремий розділ, присвячений запобігання домашньому насильству. Відповідно до підходу Стратегії, існують три ефективні засоби запобігання домашньому насильству: раннє виявлення жорстокого поводження та нехтування за допомогою ефективної системи раннього попередження, спеціальна підготовка для фахівців, що співпрацюють, та функціонування системи інституційного захисту [3, с. 157].

Деякі країни не мають спеціальної норми щодо кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства. На такий вид насильства поширюються загальні положення кримінального законодавства, які переважно зосереджені у розділі, що пов'язаний із насильством щодо особи (покарання, які стосуються ушкоджень здоров'я, позбавлення життя, фізичної недоторканності, свободи та гідності особи) [15, с. 296]. Так, наприклад, Кримінальний кодекс Австрії реалізує кримінальну відповідальність за домашнє насильство в межах відповідальності за насильницькі правопорушення, якими, відповідно до Кримінального кодексу Австрії, є: нанесення тілесних ушкоджень (ст.ст. 83, 84 КК Австрії), умисне нанесення тяжких тілесних ушкоджень (ст. 87 КК Австрії), незаконне позбавлення волі або утримання в неволі (ст. 99 КК Австрії), торгівля людьми (ст. 104 КК Австрії), примус, особливо тяжкий примус (ст.ст. 105, 106 КК Австрії), наполегливе переслідування (сталкінг) (ст. 107 КК Австрії), сексуальний примус (ст. 202 КК Австрії), та інші [16].

Крім того, парламентом Австрії у 1996 році прийнято Акт «Про захист від насильства в сім'ї». Цей нормативно-правовий акт надає право потерпілому на захист від кривдника у його/її життєвому середовищі і в соціальному оточенні, надаючи поліції повноваження виселяти правопорушників і накладати заборонні ордери. Разом з тим, в Австрії були засновані «центри втручання», які забезпечують безкоштовними консультаціями, надають допомогу та підтримку потерпілим від насильства у сім'ї. Якщо правопорушник погрожує або завдає шкоди особі, яка проживає в тому ж приміщенні, поліція має право виселити правопорушника зі спільного житла та заборонити йому повертатися, не зважаючи на те, що він може бути власником квартири чи будинку [17, с. 286-287].

Цікавим є досвід Республіки Болгарії, в якій у статті 14 Закону «Про адміністративні правопорушення та покарання» передбачено такий вид стягнення як громадський осуд, що виявляється у публічному осуді порушника перед трудовим колективом, у якому він працює, або перед організацією, членом якої він є [18, с. 204].

У Норвегії особлива увага приділяється захисту та реабілітації жертви домашнього насильства. Відповідно до чинного законодавства на відповідний орган муніципальної влади покладається обов'язок надати жертві домашнього насильства (незалежно від статі) безкоштовний тимчасовий притулок (або інше місце проживання), забезпечити доступ до цілодобової телефонної гарячої лінії з метою порад та консультацій, а у робочий час – правову та психологічну допомогу, зв'язок із соціальними та іншими службами, розроблення персонального плану реабілітації (входячи з першочергових потреб потерпілої особи) [19].

В Аргентині діє Закон «Про комплексний захист жінок», який безпосередньо спрямований на недопущення домашнього насильства щодо жінок. Зазначений закон визначає широкий пере-

лік протиправних дій, за які кривдник підлягає відповідальності, розглядаючи акти насильства не лише з позиції заподіяння «травм або психологічних страждань» (*De Proteccion Integral a las Mujeres: Derecho argentino desde el 1 de abril de 2009*). У законі описується відповідальність за гоніння та цькування постраждалої, що дозволяє розширити правозастосовний і превентивний характер дій щодо злочинця [20].

Закон Греції «Про боротьбу із домашнім насильством» насамперед спрямований на захист основних прав жінок та дітей, протидію фізичному та сексуальному насильству, а також на забезпечення підтримки й допомоги жертвам домашнього насильства. Відповідно до його положень заподіяння шкоди здоров'ю (спричинення тілесних ушкоджень, побоїв тощо) у сім'ї вважається обтяжуючою обставиною (так само як і посягання на жінку, яка завідомо для винного перебуває у стані вагітності), а також зазначаються тут криміналізоване сексуальне насильство щодо подружжя, інтимного партнера та тілесні покарання дітей, запроваджені заходи захисту (як юридичного, так і фізичного) жертв домашнього насильства, заборонний припис (згідно з яким виключається доступ кривдника для місця проживання / перебування жертви та (або) її близьких родичів, навчання дітей тощо) і програма психологічної корекції для кривдників [21].

Висновки. Формування правової культури нетерпимості до домашнього насильства в Україні відбулося як результат тривалого історичного процесу, що розпочався з домінування патріархальних норм і приватного характеру родинного насильства та завершився сучасним розумінням насильства як порушення прав людини. Прийняття законів 2001 та 2017 років, а також ратифікація Стамбульської конвенції у 2022 році стали ключовими кроками до зміцнення правових механізмів захисту постраждалих і криміналізації насильства. Порівняльний аналіз досвіду зарубіжних країн (Франції, Великої Британії, Австрії, Норвегії, Греції та інших) засвідчив ефективність комплексного підходу, який поєднує превенцію, підтримку постраждалих, сувору відповідальність кривдника та просвітницьку роботу. Перспективним напрямом для України є подальше посилення міжвідомчої співпраці, розвиток системи підтримки та виховання у суспільстві нульової толерантності до будь-яких форм насильства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Авраменко С.М., Мельник А.Р., Єрмоленко І. М. Домашнє насильство: історична ретроспектива та сучасні виклики. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО*. 2024. Випуск 85: частина 3. С. 214–219. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.33>.
2. Висоцька Н.В. Історико-правовий аналіз кримінально-правової протидії домашньому насильству в Україні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 1 (21). С. 24–31. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0e662cd4-b74a-439f-b039-a05cf79c5a5c/content>.
3. Golovko L., Shynkaruk N., Popova O., Melnyk A., & Medvedska V. (2023). Aspectos legales de la protección de los derechos de las mujeres frente a la violencia doméstica según la legislación de Hungría y Ucrania. *Interacción Y Perspectiva*, 14(1), 155–169. Recuperado a partir de <https://produccioncientificaluz.org/index.php/interaccion/article/view/41382>.
4. Авраменко С.М., Мельник А.Р. Портрет жертви домашнього насильства та його особливості в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО*. 2024. Випуск 81: частина 2. С. 244–249. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.38>. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/03/40-1.pdf>.
5. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15.11.2001 р. No 2789-III: станом на 7 січ. 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14#Text> (дата звернення: 07.07.2025).
6. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII: станом на 31 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 07.07.2025).
7. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України від 06.12.2017

- № 2227-VII: станом на 07.07.2025 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#n41> (дата звернення: 07.07.2025).
8. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами: Закон України від 20.06.2022 р. № 2319-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#Text> (дата звернення: 07.07.2025).
 9. Авраменко С.М., Мельник А.Р. Латентність домашнього насильства: причини та способи подолання. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*, Серія ПРАВО. 2025. Випуск 88: частина 3. С. 117–122. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.3.17>. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/05/19-2.pdf>.
 10. Авраменко С.М., Мельник А.Р., Панталієнко Т.П. Зростання кількості вироків за вчинення сімейного насилля як показник підвищення рівня правової культури суспільства. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*, Серія ПРАВО. 2024. Випуск 83: частина 3. С. 13–18. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.1>.
 11. Авраменко С.М. Розслідування розбещення неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 242 с.
 12. Старчук О. (2018). Заходи запобігання та протидії домашнього насильства: український досвід в міжнародному контексті. *Історико-правовий часопис*, 14(2), 89–94. <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2019-2/16>.
 13. Митник У.М. Кримінально-правова протидія домашньому насильству в окремих країнах Європейського Союзу. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*, 2019. Т. 3. С. 83–87. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2019_3_13.
 14. Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству: монографія / А.О. Галай, В.О. Галай, Л.О. Головка, В.В. Муранова та ін.; за заг. ред. А.О. Галай. Київ: КНТ, 2014. 160 с.
 15. Продан Т.В. Протидія домашньому насильству: досвід зарубіжних країн. *Юридичний науковий електронний журнал*, № 8/2021. С. 296–298. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2021/69.pdf.
 16. Кримінальний кодекс Республіки Австрії від 23 січня 1974 р. URL: <https://legislationline.org/taxonomy/term/12752> (дата звернення: 07.07.2025).
 17. Дмитрашук О.С.. Зарубіжний досвід запобігання домашньому насильству. *Юридична наука*. 2020. 1(103), 284–292. <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-103-1.34>.
 18. Коломоєць О.Д. Світовий досвід протидії насильству в сім'ї. *Наукові записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського*. Серія «Юридичні науки». Том. 24(63). № 1. 2011. С. 202–208.
 19. Ломакіна О.В. Зарубіжний досвід протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2020. № 1. URL: http://el-zbirn-du.at.ua/2020_1/20.pdf.
 20. Хоркуца С. Запобігання та протидія домашньому насильству: закордонний досвід. Асоціація жінок-юристок України. <https://jurfem.com.ua/domashne-nasylstvo-zakordonnyu-dosvid>.
 21. Новели законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству: матеріали міжнародного круглого столу (27 вересня 2019 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. 184 с. URL: http://napu.com.ua/wpcontent/uploads/2019/09/VERSTKA_NOVELU_ZAKONODAVSTVA-1.pdf.